



מאירס - ג'זינט - מכון ברוקדייל
MYERS - JDC - BROOKDALE INSTITUTE
مايرس - جوينت - معهد بروكديل

מרכז אנגלברג לילדים ולנוער

**"היוזמה לאוריינות משפחה" של
הפדרציה היהודית של ניו-יורק -
מחקר הערכה
דוח מסכם**

ליאת ואזן-סיקרון ♦ ברכי בן סימון ♦ מרים כהן-נבות

מחקר זה נערך בתמיכת הפדרציה היהודית של ניו-יורק

דוח מחקר



דמ-616-12

"היוזמה לאוריינות משפחה" של הפדרציה היהודית של ניו-יורק – מחקר הערכה

דוח מסכם

מרים כהן-נבות

ברכי בן סימון

ליאת ואזן-סיקרין

מחקר זה נערך בתמיכת הפדרציה היהודית של ניו-יורק

נובמבר 2012

ירושלים

חשון תשע"ג

עריכת לשון: ענת ברבריאן
תרגום לאנגלית (תמצית מחקר והודעת פרסום): נעמי הלסטד
הפקה והבאה לדפוס: לסלי קליינמן

מאיירס-ג'וינט-מכון ברוקדייל

מרכז אנגלברג לילדים ולנוער

ת"ד 3886

ירושלים 91037

טלפון: 02-6557400

פקס: 02-5612391

כתובת האינטרנט: www.jdc.org.il/brookdale

תמצית המחקר

1. רקע

בספטמבר 2008 יזמה הפדרציה היהודית של ניו-יורק את "היוזמה לאוריינות משפחה" (FLI) בישראל (להלן, "היוזמה"), לשם מימון פיתוחן של תכניות אוריינות עבור משפחותיהם של ילדים מגיל לידה עד 3 משכונות מצוקה ולשם הפעלתן. שישה ארגונים קיבלו מימון להפעלת התכניות במסגרת "היוזמה": ג'וינט ישראל-אשלים, קרן קרב, המכון לחקר הטיפול בחינוך, מתנ"ס רמלה הערבי, המרכז הערבי-יהודי לשוויון, העצמה ושיתוף (אג'יק) וספריית בנימין. התכניות הופעלו על ידי צוות של מנחים שהיו אנשי מקצוע בתחום השפה והאוריינות או בתחומי הגיל הרך.

מטרותיה העיקריות של "היוזמה" היו שיפור כישורי השפה והאוריינות של הילדים ושל ההורים, שיפור מוכנותם לבית הספר ושיפור סיכויי הצלחתם בו כמפתח להצלחה בחייהם. לשם השגתן של מטרותיה העיקריות של "היוזמה" נקבעו מטרות הביניים המפורטות להלן:

- ◆ העלאת מודעותם של ההורים לחשיבות שבקידום כישורי השפה והאוריינות של ילדים בגיל הרך;
- ◆ מתן כלים לקידום שפה ואוריינות בבית;
- ◆ העשרת הקשר הורה-ילד, בפרט בהיבט האורייני;
- ◆ העצמת ההורים כגורם משמעותי בחינוך ילדיהם ובקידומם;
- ◆ חיזוק הידע של הצוותים החינוכיים בגיל הרך (בכמה מהתכניות אוכלוסיית היעד כוללת גם צוותים חינוכיים העובדים במעונות ובגני ילדים) והענקת כלים לקידום שפה ואוריינות אצל ילדים.

2. מטרות המחקר ומערך המחקר

מאירס-ג'וינט-מכון ברוקדייל התבקש על ידי הפדרציה היהודית של ניו-יורק לערוך מחקר הערכה על תכנית הפיילוט התלת-שנתית של "היוזמה". מטרתה העיקרית של ההערכה הייתה לספק ידע לשם שיפור היוזמה והרחבתה.

באופן מפורט יותר, מטרות ההערכה היו:

- ◆ לבחון את ההתפתחויות שחלו בתכניות בשלוש שנות הפיילוט
- ◆ לבחון את תרומותיהן של התכניות למשתתפיהן - הורים, ילדים והצוות החינוכי - מנקודת ראותם.

את מטרת ה"יוזמה" – השתלבות מוצלחת של הילדים בכיתה א' - יהיה אפשר לבחון כראוי רק עם תום התכניות, מאחר שהיא ארוכת טווח. לפיכך התמקדה ההערכה בתוצאות הביניים והמחקר נערך בשני שלבים במשך שלוש שנים, להלן הפירוט:

- ◆ השלב הראשון – נובמבר 2008 עד נובמבר 2009 – ההערכה החלה עם תחילת הפעלתן של התכניות על ידי הארגונים. מידע נאסף על הפעלת התכניות בשנה הראשונה וסקר טלפוני נערך עם הורים שסיימו את התכנית. דוח הביניים על השנה הראשונה פורסם בנובמבר 2009.¹
- ◆ השלב השני – אוקטובר 2010 עד נובמבר 2011 – ההערכה נדחתה לשנה השלישית להפעלה כדי לבחון האם בשלוש שנות הפיילוט הצליחו התכניות להגיע לשלב הסופי של התפתחותן.
- בשני שלבי המחקר נעשה שימוש בכלים איכותניים וכמותיים אלו:
- ◆ ראיונות עומק עם מנהלי התכניות ועם הצוות המפעיל בשטח
- ◆ שאלון למילוי עצמי לצוות המפעיל (בשנה הראשונה להפעלה בלבד)
- ◆ טופס סיכום מפגש שמולא על מדגם של מפגשים עם המשפחות
- ◆ ראיונות טלפוניים עם מדגם של הורים – בשנה הראשונה להפעלה, ושאלון למילוי עצמי לכלל ההורים המשתתפים – בשנה השלישית להפעלה
- ◆ קבוצות מיקוד עם הורים ועם הצוות החינוכי
- ◆ ראיונות טלפוניים עם הורים שהפסיקו את השתתפותם בפעילות

3. יישום התכניות

יישומן של התכניות נבחן על פי מקורות המידע הבאים: טופסי סיכום מפגש שהצוות המפעיל התבקש למלא על ארבעה מפגשים שנבחרו אקראית,² ראיונות עם מנהלי התכניות ועם הצוות המפעיל וקבוצות מיקוד עם המשתתפים.

יש לציין כי אף על פי שהפיילוט נמשך שלוש שנים, בכל שנה גויסו משתתפים חדשים לקבוצות שפעלו בתכניות. בין השנה הראשונה להפעלה לשנה השלישית חלה עלייה ניכרת במספר המשתתפים בתכניות: מ-180 משפחות ל-310 משפחות. כמו כן, בשנה השלישית השתתפו בתכניות כ-100 מטפלות וגננות. במשך זמן פעילות התכניות יש שונות והטווח הוא 3-9 חודשים. נמצאו שלושה סוגי תכניות, להלן פירוטן:

- ◆ **תכניות משותפות להורים וילדים** המתמקדות בהתנסות ובחוויה משותפת. תכניות אלה פועלות לאורך שנת הלימודים וכוללות מפגש שבועי בן שעה ("משחק יחדיו" של עמותת אשלים; "הצלחה מתחילה בבית" של ספריית בנימין והתכנית של קרן קרב).
- ◆ **תכניות להורים בלבד** המתמקדות בהקניית ידע וכלים להורים שימשו אותם בהעשרה ובקידום כישורי שפה ואוריינות בקרב ילדיהם. תכניות אלה קצרות טווח (נמשכות כשלושה חודשים) והן כוללות כ-10 מפגשים בני שעתיים ("סיפור לתמיד" המופעלת על ידי המכון לחקר הטיפוח בחינוך ועל ידי מתנ"ס רמלה הערבי; ותכנית האוריינות של אג"ק).

¹ Stern, A.; Girsh, Y. and Cohen-Navot, M. 2009. *Interim Report on the First Year of the Initiative*.

Jerusalem: Myers-JDC-Brookdale Institute

² ניתוח הנתונים נעשה באמצעות חישוב ממוצע הנתונים בכל תכנית בדרך שתיצור ייצוג שווה של כל אחת מהן.

♦ **תכניות לצוות החינוכי בלבד** – מטפלות וגננות המכשירות צוותים חינוכיים העובדים עם ילדים בגיל הרך ומסייעות להם הן לשפר את עבודתם עם הילדים במעון או בגן והן לסייע להורים לפתח את כישורי האוריינות של ילדיהם בבית. תכניות אלה נערכות בשיתוף עם התכניות האחרות ("סיפור לתמיד" המופעלת על ידי המכון לחקר הטיפול בחינוך ומתנ"ס רמלה הערבי; "הצלחה מתחילה בבית" של ספריית בנימין; ותכנית האוריינות של אגייק).

המשפחות גויסו לתכנית בעיקר בשלוש דרכים: יישוג בקהילה, הפניה דרך שירותים מקומיים, ו"חבר מביא חבר". כמו כן, בתכניות להורים ולילדים המתקיימות במרכזים קהילתיים נעשה שימוש בפרסום כדרך לשווק את התכנית לאוכלוסייה המקומית.

צוות המטפלות גויס באמצעות מנהלת הגיל הרך בעירייה (המכון לחקר הטיפול בחינוך) או באמצעות הפיקוח של עמותה המפעילה מעונות מקומיים בבית שמש (ספריית בנימין). התכנית ניתנה כקורס השתלמות והמטפלות חויבו להשתתף בו.

להלן יתוארו התכניות על פי כמה היבטים – נוכחות והתמדה, מגוון הפעילות ונושאי הפעילות העיקריים:

נוכחות והתמדה – מספר המשתתפים הממוצע בקבוצות להורים ולילדים היה 25 (10 הורים, 10 ילדים עד גיל 3 וכ-5 ילדים גדולים יותר). מספר המשתתפים הממוצע בקבוצה בתכניות להורים בלבד היה 10. בדומה לשנה הראשונה, מרבית האימהות (כ-80%) דיווחו שהן נכחו בכל המפגשים או ברובם.

מגוון הפעילות במפגשים – בתכניות המשותפות להורים ולילדים ובתכניות להורים בלבד הפעילויות דומות, להלן פירוט:

♦ **הקראת סיפור**, כולל דיון על חשיבות הספר ועל דרכי קריאה המפתחות את השפה

♦ **משחק**, קבוצתי או משותף להורה-ילד

♦ **שיחה עם הילדים**, באמצעות התנסות בפועל בשיחה עם הילד או באמצעות מתן הסבר על דרכים לעודד שיחה עם הילד.

הנושאים העיקריים – זוהו נושאים המשותפים למרבית התכניות:

♦ שימוש בכלים לפיתוח שפה

- הכרת פעילויות אורייניות כמו קריאה לילד, שירה ומשחקי ידיים, חריזה ושיום (מתן שם לחפצים ומיון לקבוצות)

- הכרת חומרי קריאה ומשחק המותאמים לגיל הילדים

- שימוש באביזרים ביתיים כדי לעבוד עם הילד

♦ רתימת פעילויות יום-יומיות עם הילד לקידום אוריינות

♦ התפתחות הילד והתפתחות שפה – תאוריה ופרקטיקה

♦ הורות וקשר הורה-ילד

יש לציין כי בין התכניות נמצאו הבדלים במידת החשיבות שניתנה במפגשים לנושא של אינטראקציה הורה-ילד.

בשני סוגי התכניות, הן בתכניות המשותפות להורים וילדים והן בתכניות להורים בלבד, הפעילות הייתה בקבוצות. נוסף על כך, בתכניות המשותפות דווח כי ניתנו הזדמנויות לעבודה פרטנית עם הילד. יוצאת דופן היא התכנית של קרן קרב שעיקר עבודתה עם המשפחות היא פרטנית.

ההורים דיווחו על שביעות רצון גבוהה ממתכונת התכנית – ממספר המפגשים, ממשך הזמן שלהם ומנגישותו של מקום המפגש. כמעט כל ההורים ציינו כי האווירה הייתה נעימה ושהם נהנו מהמפגשים. הם הביעו שביעות רצון גבוהה גם ממקצועיותו של הצוות המפעיל ומהיחס והאכפתיות שהפגינו כלפי הקבוצה.

הקבוצות של הצוותים החינוכיים פעלו במתכונת דומה לזו של קבוצות ההורים בלבד וכללו הרצאות ודיונים בנושאי אוריינות, התפתחות הילד והתפתחות השפה והמלצה על פעילויות, על ספרים ועל משחקים מתאימים. בקבוצות אלו הוקצה גם זמן לדיון ולמתן ייעוץ מטעם המנחה על דרכים להתמודד עם קשיים שחוות המטפלות והגננות בעבודתן השוטפת, כמו הצבת גבולות, קביעת לוח זמנים מובנה לפעילות יום-יומית, בעיות התנהגות של הילדים. גם משתתפות הצוות החינוכי הביעו שביעות רצון גבוהה מהתכנית ומהצוות המפעיל.

4. ההתפתחויות העיקריות במהלך שנות הפיילוט

בדוח ההערכה הראשון (ר' הערה 1 לעיל) ציין צוות המחקר את העובדה שכל ארגון פיתח תכנית המתבססת על פרשנותו למושג אוריינות משפחה, על פי "קול קורא" שפרסמה הפדרציה היהודית של ניו-יורק. ממצאים אלה הולידו את הצורך בניסוח מדויק ובהיר יותר של המושג "אוריינות משפחה" ושל אופן יישומו בפעילויות התכניות.

בעקבות כך, הוקמה קבוצת לימוד עמיתים שנועדה לעזור בגיבוש מודל הכולל עקרונות ליבה ודרכי עבודה משותפות.³ לימוד העמיתים, שנערך בשנה השנייה להפעלת הפיילוט, הניב תוצאות משמעותיות. מנהלי התכניות שהשתתפו בלימוד העמיתים חשו כי התהליך שנעשה בו היה משמעותי וכי הודות לו התבהר להם "המושג אוריינות משפחה" והתבהרו להם דרכי יישומו בשטח. לימוד העמיתים גם תרם לפיתוח גישה משותפת לקידום נושא האוריינות בגיל הרך. כמה מהשינויים הבולטים שחלו בתכניות בעקבות לימוד העמיתים מוצגים להלן:

♦ **האחזה בדרכי העבודה** – המתכונת שבה מופעלות התכניות אחידה יותר. למשל, כל התכניות פועלות היום במתכונת של מפגש שבועי, ובכל התכניות המשותפות להורים וילדים מוקצה זמן לעבודה נפרדת עם ההורים.

³ את לימוד העמיתים הובילו ד"ר ענת סטבנס מהמכון לחקר הטיפוח בחינוך ופרופ' ליליאנה טולצינסקי, יועצת חיצונית. דוח המתאר את התהליך פורסם והוצג לפדרציה היהודית של ניו-יורק: טולצינסקי, ל' וסטבנס, ע', 2010.

♦ **התאמות** נערכו בתכניות כדי לייעל את העבודה בתחום האוריינות. לדוגמה, בכמה תכניות נוספה עבודה עם הצוות החינוכי; נעשו שינויים בכוח האדם (גויסו מפעילות עם רקע בתחום הגיל הרך והנחיית קבוצות במקום עם רקע במקצועות פרה-רפואיים) ולצוות המפעיל ניתנה הכשרה ממוקדת יותר בנושא האוריינות. שינוי נוסף הוא ההתמקדות בקידום כישוריו השפתיים של הילד. לעומת השנה הראשונה, שבה התמקדו בעידוד האינטראקציה בין ההורה לילד באשר היא, בשנה השלישית להפעלה התמקדו התכניות בהגברת הקשר בין ההורה לילד בהיבט האורייני ובהיבט של הקידום השפתי של הילדים. דבר זה נעשה באמצעות הגברת מודעותם של ההורים לתחום האורייני, תוך כדי הקניית ידע תאורטי, הסבר והנחיה על אופני יצירת הקשר עם הילד והעשרת שפתו, וכן הדגמה והתנסות של ההורה עצמו בחוויות אורייניות במסגרת המפגשים.

♦ **התאמה טובה יותר בין אוכלוסיית היעד לאוכלוסייה בפועל** – כל התכניות ביוזמה נועדו לילדים בגיל לידה עד שלוש ולמטפלים בהם (הורים או צוות חינוכי). עם זאת, בשנה הראשונה להפעלה כמה מהתכניות הרחיבו את טווח הגיל והפעילו קבוצות לילדים עד גיל 5. בשנה השלישית הגדרת אוכלוסיית היעד הייתה ברורה יותר ומרבית האימהות דיווחו כי הגיעו למפגשים עם לפחות ילד אחד עד גיל 3.

זאת ועוד, אוכלוסיית היעד העיקרית של "היוזמה" הייתה אוכלוסייה ביישובים במעמד חברתי-כלכלי נמוך. אולם נמצא כי רבים ממשותפי התכניות בשנה הראשונה היו מועסקים, בעלי השכלה תיכונית ומעלה ובעלי כישורי שפה גבוהים בשפת-אם. בשנה השלישית התאפיינו המשתתפים ברמה נמוכה משמעותית בהיבטים אלה. כך, למשל, רק כשליש מהאימהות היו מועסקות; כמחצית מהאימהות דיווחו על רמת השכלה נמוכה: 30% לא למדו כלל או שסיימו שמונה שנות לימוד בלבד ו-18% סיימו תיכון מקצועי. יש לציין כי בקרב המשתתפות הערביות רמות ההשכלה ושיעורי התעסוקה היו נמוכים במידה ניכרת.

לסיכום, ממצאי השנה השלישית להפעלת היוזמה מצביעים על יותר אחידות בין התכניות, הן במטרות ובאוכלוסיית היעד והן בנושאים ובמגוון הפעילויות שבהן נעשה שימוש ללימוד התכנים של התכניות.

5. נקודות החוזק של התכניות ב"יוזמה"

נקודות החוזק ביישום התכניות שעלו מההערכה מפורטות להלן:

- ♦ **יתרון כלכלי** – עלות ההשתתפות בתכניות נמוכה; כך שמספר המשתתפים בהן יכול להיות גדול יותר.
- ♦ **רגישות תרבותית** – התכניות הצליחו להתאים את תוכני הפעילות לרקע התרבותי של האוכלוסייה שעמה הן עובדות (כמו המגזר החרדי ואוכלוסיית הבדווים בנגב).
- ♦ **ניצול תשתיות קיימות:** תכניות רבות משתמשות במבנים קהילתיים מוקפים, למשל, משחקיות, ספריות ציבוריות ומתנ"סים. בדרך זו קל למשוך את ההורים להשתתף בתכנית תוך הימנעות מהסטיגמה הכרוכה בהגעה לשירותים טיפוליים.

- ◆ **שימוש יעיל במשאבי הארגון** – הפעלת התכניות במסגרת תכנית כוללנית או במרכז המציע מגוון שירותים מאפשרת להן להזרים משאבים ארגוניים לצורכיהן, בלי צורך ליצור תשתיות יש מאין. אופן פעולה זה אף סיפק לתכניות מאגר של מועמדים מתוך המשתתפים בתכניות אחרות בארגון.
- ◆ **מפגשים ביתיים** – המפגשים בתכנית של קרן קרב נערכים בעיקר בבתי המשתתפים, כדי ליצור סביבת למידה אינטימית, לעודד אינטראקציה בין ההורה לילד בסביבה מוכרת וכן כדי לאפשר למשתתפים להשתמש באביזרים שזמינים להם בבית, למשל, ספרים, צעצועים ועוד.

6. קשיים בהפעלת התכניות ב"יזמה"

הקשיים העיקריים שצוינו במהלך הערכתן של התכניות נגעו לנושאים אלו:

- ◆ **שיווק:** מנהלי התכניות דיווחו כי הם התקשו לשווק את "היזמה" לגילאים כה צעירים, כי ההורים סברו שהתכניות מיועדות להכנת הילדים לקראת השתלבותם בכיתה א' ולכן הן יעסקו בלימוד קריאה וכתביבה; ולפיכך לא יענו על צורכיהם; דבר זה יצר מתח מסוים בין יעדיה הרשמיים של "היזמה" ובין רצונם של ההורים להתמקד בנושאים של הורות באופן כללי.
- ◆ **שמירה על היקף ההשתתפות** – בשנה השלישית להפעלה נשרו בממוצע 15% מהמשתתפים בתכניות. מדברי ההורים שנשרו מהתכניות שנועדו להורים בלבד עלה כי הסיבות העיקריות לעזיבתם היו חוסר זמן, צורך למצוא שמרטף לילדים וכן אי שביעות רצון מהיבטים שונים של התכנית (גודל הקבוצה ודרכי העברת התכנים).
- ◆ **מתן מענים מתאימים לכל טווח הגילים** – אף על פי שהתכניות נועדו לגילאי לידה עד 3, האימהות והמטפלות דיווחו כי התכנים התאימו לפעוטות בני שנה וחצי ומעלה ופחות לקבוצת התינוקות. תופעה זו בלטה במיוחד על רקע השתתפותם של ילדים בוגרים יותר בפעילות (מעל גיל 3). הבאת ילדים בוגרים יותר למפגש הותרה כדי להקל על האימהות שנזקקו לשמרטף לילדיהן בזמן המפגש. אולם מדיווחן עלה כי בעקבות זאת נוצרה צפיפות גדולה בקבוצות ונוכחותם של הילדים הבוגרים במפגש הייתה משמעותית מאוד (בשנה השלישית קושי זה היה מצומצם יותר אבל עדיין ניכר בתכניות מסוימות).
- ◆ **יצירת מסגרת מובנית לתכנית הפועלת במסגרת תכנית כוללנית** – חלק מהתכניות התקשו להבליט את ייחודן לעומת תכניות דומות. חשוב אפוא להבהיר למשתתפים בתכניות אלה את מטרותיהן ואת יעדיהן הייחודיים. הבהרה זו והבניית התכניות עשויות לתרום לתהליך למידה יעיל יותר.
- ◆ **עידוד יישום התכנים בבית** – המנהלים והצוות המפעיל דיווחו על צורך בהכשרה נוספת בתחום, למשל, ליווי של יועץ מומחה. לדבריהם, בשלב זה הם מנסים למצוא את הדרך המיטבית לקידום נושא האוריינות בכלל ולהנחלתו להורים בפרט, כדי שההורים יוכלו ליישם את התכנים הנלמדים עם ילדיהם בבית.

7. תרומות ה"יזמה" על פי הערכת המשתתפים

ההורים ומשתתפות הצוות החינוכי ציינו שבזכות התכנית הם הבינו מהו תחום האוריינות. להלן מצוינות כמה מתרומותיה העיקריות כפי שעלה מניתוח השאלון למילוי עצמי להורים ומקבוצות המיקוד שנערכו עם ההורים ועם הצוות החינוכי.

- ♦ **הבנה/מודעות לחשיבות של קידום שפה ואוריינות** – האימהות והצוות חינוכי דיווחו כי הם נעשו מודעים יותר לחשיבות הקשר שלהם עם הילדים כאמצעי להעשרת שפתם.
- ♦ **רכישת ידע וכלים חדשים** – כ-90% מהאימהות בכל התכניות ציינו כי למדו כיצד להעשיר את שפתם של ילדיהן: לספר להם סיפור, לנהל עמם שיחה ולשחק אתם וכן לקרוא ולשיר יחד אתם. משתתפות הצוות החינוכי דיווחו אף הן כי רכשו מידע חדש על דרכי ההעשרה של שפת הילדים ועל קידום תחום האוריינות במעון.
- ♦ **יישום הידע בתכנית בבית ובמסגרות הגיל הרך** – ההורים קיבלו רשימת פעילויות אורייניות והתבקשו לציין האם חל שינוי במידה שבה הם עושים אותן עם הילדים מאז השתתפותן בתכנית. הרשימה כללה פעילויות של קריאה, דקלום ומשחק ופעילויות הקשורות לקשר עם הילד, כגון הקפדה על מתן תשובות והסברים לשאלותיו. 75%–85% מהאימהות דיווחו על שינוי כלשהו (עושה "הרבה יותר" או "קצת יותר" ממה שעשו לפני שהשתתפו בתכנית). חשוב לציין שלעומת השנה הראשונה, בשנה השלישית אחוז גבוה יותר של אימהות דיווחו כי הן עושות את הפעילויות האלה "הרבה יותר" ממה שעשו לפני שהשתתפו בתכנית. גם הצוות החינוכי דיווח על עשיית יותר פעילויות אורייניות במעונות ובגנים.
- ♦ **הקבוצה כמקור לתמיכה ולייעוץ** – האימהות העריכו בקבוצה את השיחה עם אימהות אחרות ואת יכולתן לחלוק עמן את לבטיהן בנוגע להורות ולאוריינות. גם משתתפות הצוות החינוכי ציינו כי במסגרת הקבוצה הן יכלו לשתף אחרים בהתלבטויותיהן ולקבל רעיונות חדשים הקשורים לעבודתן השוטפת במעון. תרומה נוספת שצוינה היא ההזדמנות לקבל ייעוץ ממומחה.

מעניין לציין כי בשתי שנות ההפעלה דיווח האימהות הערביות על תרומות התכנית היה חיובי יותר בכל ההיבטים שנבחנו. ייתכן כי ממצא זה נובע מכך שנקודת הפתיחה שלהן הייתה נמוכה יותר בכל הנוגע לכמות הפעילויות האורייניות שנהגו לעשות עם ילדיהן ולאיכותן.

8. קיימות והפצה של התכניות

בתום שלוש שנות הפיילוט נדרשות התכניות הפועלות במסגרת היוזמה לאוריינות משפחה לשקול את המשך דרכן ולתת דעתן על סוגיית ההטמעה וההפצה. האתגר בקידום אוריינות בגיל הרך, ובפרט קידום המוכנות לבית הספר, הוא אחד הנושאים המעסיקים את קובעי המדיניות ואת אנשי המקצוע בישראל. בהתבסס על תכנית הפיילוט, ניתן לזהות את הגורמים העיקריים שיכולים להצביע על יכולתן של התכניות להמשיך להתקיים, להתפתח ולהתרחב:

גורמים הקשורים לתכנית עצמה – בשנות הפיילוט התפתחה גישה משותפת להפעלת תכניות אוריינות משפחה. כמו כן, הראו התכניות יכולת לצמוח ולהגדיל את מספר המשתתפים בהן.

גורמים הקשורים לארגון המפעיל – כבר בשלבי התכנון נוצרו מנגנונים המסייעים לקיימות של התכנית.

- התכנית תרמה משמעותית לפיתוח היכולת של ארגוני מפתח בתחום של הגיל הרך לחלוק את הידע שפיתחו בתחום האוריינות.
- יתרה מכך, כל התכניות הופעלו על ידי ארגונים המספקים תכניות נוספות, דבר המאפשר המשך הפצה של הידע בין התכניות.
- העובדה שחלק מהתכניות פועלות במסגרת תכנית כוללת או מערך שירותים רחב יותר ("משחק יחדיו" של אשלים הפועלת במסגרת "מוטב יחדיו" ו"התחלה חדשה", והתכנית של קרן קרב הפועלת במסגרת "התחלה חדשה") מגדילה את הסיכוי להמשך הפצה שלהן.
- התכניות האחרות שוקלות אף הן דרכים להכליל את התכנית בסל תכניות של תכנית כוללת.

צעדים נוספים שמתכננים הארגונים לעשות:

כדי למנף את התכניות וליצור תמיכה בקהילה, כמה מהתכניות דיווחו כי הן מתכננות לנקוט צעדים כדי להפיץ ידע ולעורר את המודעות של אנשי מקצוע לחשיבות של נושא אוריינות המשפחה. צעדים אלה כוללים: השתלמויות והכשרה של בעלי תפקיד בשירותים ובארגונים העובדים עם אוכלוסיית הגיל הרך, וכן בנייה והפצה של חומרים לימודיים על דרכים לקדם אוריינות בקרב הורים וילדים.

הארגונים הביעו עניין רב להמשיך בהפעלת התכניות וציינו מספר חוזקות שניתן להסתייע בהן. אולם בד בבד צוין כי הם עדיין לא הגיעו לשלב של פיתוח מקורות מימון חלופיים ולכן המשך הפעלת התכנית הוא בחזקת סוגיה פתוחה.

9. כיווני פעולה

בין השנה הראשונה לשלישית הוקם פורום של לימוד עמיתים ובו גובשה הגישה ודרכי עבודה משותפות בתכניות היוזמה לאוריינות משפחה. בשנה השלישית כללה "היוזמה" מעל 300 משפחות וכ- 100 מטפלות וגננות משכונות מצוקה. התכניות הצליחו להעלות את מודעותם של משתתפיהן לחשיבות של קידום שפה ואוריינות בקרב ילדים בגיל הרך ולהעניק להם ידע מעשי לביצוע פעילויות אורייניות בבית, במעונות ובגנים. תרומה חשובה נוספת היא פיתוח שיטות להפעלת תכניות אוריינות לגיל הרך בישראל; כך שיוכלו לשמש באופן נרחב גם ארגונים אחרים.

ממצאי ההערכה מצביעים על כמה כיווני פעולה אפשריים שעשויים לספק דרכים לשיפור התכניות ולנקיטת צעדים שיאפשרו הפצה נרחבת יותר שלהן, להלן פירוטם:

- ♦ **המשך ביסוס מודל העבודה** – בעקבות ההתקדמות שחלה, מנהלי התכניות ציינו את הצורך להמשיך את תהליך העבודה המשותף בביסוס גישת התערבות ומומחיות בתחום של אוריינות בגיל הרך. פגישות נוספות של המנהלים יכולות לתרום לתהליך זה. לדוגמה, הועלתה אפשרות ליצור תכנית לימודים אחידה הכוללת נושאי חובה שיש לכלול בכל תכנית לאוריינות משפחה. עם זאת,

חשוב שלצד תהליכים אלה ימשיכו הארגונים להתאים את התכנית הספציפית שלהם למאפייני הארגון, לצורכי המשתתפים ועוד.

♦ **מתן הכשרה נוספת לצוות המפעיל** – מנהלי התכניות הביעו צורך בהכשרה נוספת של הצוות המפעיל בתחום אוריינות המשפחה. עניין זה חיוני במיוחד בתכניות שבהן הרקע המקצועי של הצוות המפעיל הוא בעיקר חינוך לגיל הרך ולא דווקא תחום השפה והאוריינות. כפי שהציעו כמה מנהלים, יש לשקול להקים תכנית הכשרה בהובלתו של איש מקצוע או של ארגון המתמחה בנושא.

♦ **מציאת דרכים להגדלת שיעורי ההשתתפות** – צוותי התכניות דיווחו על קשיים בגיוס משתתפים. בהמשך פיתוח התכניות יש למצוא דרכים להתמודד עם קושי זה, למשל, "שיווק" טוב יותר של חשיבות הנושא, חיזוק שיתוף הפעולה עם שירותים קהילתיים כדי שִפְנו משפחות לתכנית וכן מציאת דרכים להקל על האימהות להשתתף בתכנית בלי ילדיהן האחרים.

♦ דגש על פנייה לאוכלוסיית היעד המוגדרת של התכנית

- בשלוש שנות הפיילוט עלה מספר המשפחות מרקע חברתי-כלכלי נמוך המשתתפות בתכנית. חשוב להדגיש את החשיבות שבפנייתן של התכנית לאוכלוסייה שהוגדרה מראש כאוכלוסיית היעד. ממצאי המחקר, שמהם עלה שהתרומות נתפסות כגבוהות יותר בקרב הורים בעלי מאפייני השכלה ותעסוקה נמוכים יותר (למשל, אימהות בדויות), מדגישים את החשיבות שבהתמקדותה של התכנית באוכלוסייה זו.

- בדומה לכך, במהלך הפיילוט גברה ההתמקדות בילדים גילאי לידה עד שלוש וחשוב להמשיך במגמה זו התואמת את כוונות ה"יוזמה".

♦ **מתן מענים לצרכים של תינוקות בני שנה וחצי ומטה** – הורים ומטפלות דיווחו כי הפעילויות התאימו בעיקר לפעוטות בני 2-3, ופחות עבור תינוקות גילאי לידה עד שנה וחצי. יש צורך להתאים מענים לקבוצת גיל זו.

♦ **הדגשת אופייה הייחודי של התכנית** – חלק מהתכניות התקשו להבליט את ייחודן לעומת תכניות דומות. חשוב אפוא להבהיר למשתתפים בתכניות אלה את מטרותיהן ואת יעדיהן הייחודיים. הבהרה זו והבניית התכניות עשויות לתרום לתהליך למידה יעיל יותר.

♦ **המשכיות והפצה של התכניות** – התכנית נמצאת כעת בשלב שבו היא בשלה לדיון על סוגיית ההפצה הרחבה יותר, תוך ניצול הידע שנרכש ונקודות החוזק של הארגונים המפעילים, המאפשרים להם לקדם את הנושא באופן משמעותי. מנהלי התכניות העלו רעיונות שונים בנושא, למשל, שילוב התכנית במסגרת "תכניות מטרייה" כוללניות, יצירת הכשרה נוספת והפצת הידע על אוריינות בגיל הרך בקרב אנשי מקצוע בקהילה.

יש צורך ליצור אסטרטגיה להשגת תמיכה ארגונית ומימון הנדרשים להבטיח את המשך הפעילות ואת הרחבתה. המשך פעילות לגיבוש מטרות התכנית ועקרונות פעולתה עשויים לסייע להעלות אותה על סדר היום הציבורי ולגייס את תמיכתם של אנשי מקצוע שעובדים בשירותים הקהילתיים. מאמצים אלו להבטחת מימון והפעלה לטווח ארוך יכולים להיעשות הן בהקשר של התכניות שמופעלות עתה והן בהקשר של ה"יוזמה" בכלל.

לסיכום, הפדרציה היהודית של ניו-יורק תמכה בשישה ארגונים בולטים בתחום בגיל הרך, כדי לאפשר להם להפעיל תכניות אוריינות משפחה לילדים גילאי לידה עד שלוש הנמצאים בתקופה מכריעה בהתפתחותם הלשונית; עד אז טיפוח האוריינות לגילאים אלה לא היה מפותח דיו. באמצעות תכניות הפיילוט והקמת קבוצת לימוד העמיתים שריכזו תחת קורת גג אחת אנשי מקצוע מובילים, הפדרציה היהודית של ניו יורק והארגונים המבצעים תרמו לפיתוחו של תחום האוריינות בישראל, נושא שעשוי להתרחב במיוחד לאור העניין הרב בילדים בגיל הרך בישראל. ראיה לכך מצויה, בין היתר, בשתי החלטות שהתקבלו במדינת ישראל בתחום של ילדים בשנה האחרונה ושעשויות להוות פלטפורמה להמשך הפצתה של התכניות ב"יוזמה": א. התכנית הלאומית לילדים ולנוער בסיכון, שנכון למועד כתיבת הדוח קיבלה תוספת מימון ניכרת מהמדינה להמשך הרחבתה והפעלתה; ב. המלצות דוח ועדת טרכטנברג – ועדה לשינוי חברתי-כלכלי שהוקמה בעקבות המחאה החברתית שפרצה בישראל בקיץ 2011. מהמלצות הוועדה עלה כי על הממשלה להגדיל את מחויבותה ואת אחריותה לעשייה בקרב בני 3-4, תוך הרחבה הדרגתית של טווח הגילים גם לגיל לידה עד 3. צעדים אלה מעידים על מגמה בחברה הישראלית להדגיש את קידום הילדים בגיל הרך; דבר שיכול להוות קרקע פורייה להמשך פעולה ולהפצת הידע בתחום האוריינות.



אחרית דבר

בתום תקופה בת ארבע שנים שבה תמכה הפדרציה היהודית של ניו יורק בשישה ארגונים, נכון למועד פרסום הדוח תומכת הפדרציה בשתי תכניות/יוזמות הכשרה, ובכוונתה להנחיל ולהפיץ את הידע ואת המיומנויות למגוון רחב של אנשי מקצוע הפועלים בתחום החינוך בגיל הרך בישראל.

דברי תודה

חובה נעימה היא לנו להודות לכל אלה אשר סייעו לנו בביצוע המחקר על כל שלביו.

תחילה ברצוננו להודות לפדרציה היהודית של ניו-יורק על תמיכתה במחקר ההערכה: לחברי ועדת ההיגוי, תודה מיוחדת לרייצ'ל אפשטיין, יו"ר הוועדה לילדים, לנוער ולמשפחות בחטיבה לערבות הדדית ולאלישבע פלם-אורן, מנהלת תכנון בחטיבה לערבות הדדית, על תמיכתן המתמשכת.

אנו מודים למנהלי התכניות בששת הארגונים המפעילים את היוזמה: לשרון פורת, מנהלת היוזמה באשלים; לאריאלה פדרמן וליוסרא סאלימאן, מנהלות היוזמה בקרן קרב; לעמאד מולהיים, מנהל המחלקה לגיל הרך במחלקת אגייק של עמותת מכון הנגב; לד"ר ענת סטבנס, מנהלת היוזמה במכון לחקר הטיפול בחינוך באוניברסיטה העברית; לד"ר ורד אלימלך, רכזת היוזמה בספריית בנימין בבית שמש, ולמיכאל פאנוס, מנהל מתנ"ס רמלה הערבי.

תודה גם לרכזי התכניות ולמפעילי התכניות ביישובים השונים, להורים ולצוות החינוכי על שיתוף הפעולה בביצוע המחקר ועל הסכמתם לשתף אותנו בחוויותיהם.

לבסוף נודה לעמיתינו במאיירס-ג'וינט-מכון ברוקדייל, שסייעו לכל אורך הדרך בתמיכה ובעצה. תודה מיוחדת לצוות עבודת שדה שסייע בהעברת השאלונים להורים, לאייב שטרן ולירון גירש שביצעו את ההערכה בשנה הראשונה להפעלת היוזמה ולדורי ריבקין שכתבה את הצעת המחקר, לאיתן דיאמונד שסייע לגבש את המסמך הסופי ומסמכים נלווים לדוח, לענת ברבריאן שערכה את הדוח, וכן ללסלי קליינמן שהביאה אותנו לדפוס.

תוכן עניינים

1	1. מבוא
2	2. מטרות ההערכה ומערך המחקר
2	2.1 מטרות ההערכה
3	2.2 מערך המחקר
6	3. ששת הארגונים המפעילים ותכניותיהם לאוריינות משפחה
6	3.1 תיאור התכניות
10	3.2 דרכי יישום התכניות
13	3.3 התפתחויות שחלו בתכנית במהלך שנות הפיילוט
15	4. הרקע המקצועי ודפוסי ההכשרה והליווי של הצוות המפעיל
15	4.1 ידע וניסיון מקצועי של הצוות המפעיל
16	4.2 דפוסי ההכשרה והליווי של הצוות המפעיל
16	5. מאפייני אוכלוסיית התכניות
17	5.1 מאפיינים סוציו-דמוגרפיים
18	5.2 מאפייני השכלה ותעסוקה
19	5.3 כישורי שפה
20	6. שביעות רצון המשתתפים, נקודות חוזק של התכנית וקשיים בהפעלה
20	6.1 שביעות רצון המשתתפים מהפעילות בקבוצה
23	6.2 נקודות החוזק של התכנית
24	6.3 קשיים בהפעלת התכניות
26	7. תרומות התכנית בעיני המשתתפים
31	8. הטמעת התכניות והפצתן
33	9. כיווני פעולה
36	ביבליוגרפיה

רשימת לוחות

פרק 2: מטרות ההערכה ומערך המחקר

- לוח 1: מספר הטפסים שמולאו בשלב השני של ההערכה (2011), לפי ארגון מפעיל..... 4
- לוח 2: שאלונים שמולאו בשלב השני ושיעורי ההיענות, לפי ארגון מפעיל..... 5

פרק 3: ששת הארגונים המפעילים ותכניותיהם לאוריינות משפחה

- לוח 3: לוח מסכם של התכניות לאוריינות משפחה..... 7
- לוח 4: נושאים שנדונו במפגשים, לפי סוג תכנית..... 13

פרק 5: מאפייני אוכלוסיית התכניות

- לוח 5: מאפיינים חברתיים-כלכליים של האימהות, לפי מגזר..... 18
- לוח 6: רמת השכלה של האימהות, לפי מגזר..... 19
- לוח 7: מאפיינים תעסוקתיים של המשפחות ושל ההכנסה ("אינה מספיקה כללי" או "לא כל כך מספיקה"), לפי מגזר..... 19
- לוח 8: כישורי שפה (שליטה טובה בעברית ובשפת-אם) של אימהות שהעברית אינה שפת-האם שלהן, לפי מגזר..... 20

פרק 6: שביעות רצון המשתתפים, נקודות חוזק של התכנית וקשיים בהפעלה

- לוח 9: שביעות רצון ממתכונת הפעילות הקבוצתית וממספר המשתתפים בה, לפי מגזר..... 21
- לוח 10: שביעות רצון מהתכנית, לפי מגזר..... 22
- לוח 11: התפלגות מסיימים ונושרים, לפי תכנית..... 25

פרק 7: תרומות התכנית בעיני המשתתפים

- לוח 12: קבלת ידע על דרכים לקידום הילד ("במידה רבה/רבה מאוד") על פי דיווח האימהות, לפי מגזר..... 27
- לוח 13: שינויים בהיקף הפעילויות עם הילד בעקבות התכנית על פי דיווח האימהות..... 28
- לוח 14: הרחבת היקף הפעילויות האורייניות עם הילד בעקבות התכנית ("עושה הרבה יותר מאשר לפני התכנית"), לפי מגזר..... 29
- לוח 15: תרומת התכנית בתחומים נוספים על פי תפיסת האימהות..... 30